

**O'rta Osiyo qadimgi qishloq jamoalarida mudofaa tizimining shakllanishi
va evolyutsiyasi**

SHAKIROVA MARDONA MAQSUDBEK QIZI

Annotatsiya

O'rta Osiyo qadimgi qishloq jamoalarida mudofaa tizimining shakllanishi va evolyutsiyasi mavzusi bo'yicha ushbu tezisda bronza va temir davrlarida (mil. av. III-II ming yillar) O'rta Osiyoning janubiy va shimoliy hududlarida, xususan, Turkmaniston, O'zbekiston, Tojikiston va Afg'onistonning qadimgi qishloq jamoalarida mudofaa tizimlarining paydo bo'lishi, rivojlanishi va o'zgarishlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda arxeologik topilmalar, tarixiy manbalar va zamonaviy tadqiqotlar asosida mudofaa inshootlari (devorlar, minoralar, xandaqlar, qal'alar) shakllanishining ijtimoiy-iqtisodiy, harbiy va ekologik omillari tahlil qilinadi. Bronza davrida BMAC (Baktriya-Margiana arxeologik kompleksi) madaniyati doirasida qadimgi dehqonchilik jamoalarida mustahkamlangan aholi punktlari (masalan, Gonur-tepa, Altyn-depe) paydo bo'lishi, temir davrida esa ko'chmanchi tahdidlarga qarshi murakkabroq mudofaa strategiyalari (Ahamoniylar va Ellinistik davrlar) evolyutsiyasi ko'rsatiladi. Tadqiqot O'rta Osiyo qadimgi jamiyatlarining harbiy me'morchiligi va mudofaa tizimlarining rivojlanishida nomadlar va qo'shni tsivilizatsiyalar (Eron, Hindiston, Xitoy) ta'sirini yoritadi. Natijada, mudofaa tizimlarining shakllanishi jamiyatning urbanizatsiya va harbiy rivojlanish jarayonlari bilan bog'liqligi xulosasi chiqariladi.

Аннотация

Формирование и эволюция системы обороны в древних сельских общинах Центральной Азии – тема данной тезисной работы, в которой рассматривается возникновение, развитие и изменения оборонительных систем в южных и северных регионах Центральной Азии в период бронзового и железного веков (III-II тысячелетия до н.э.). На основе археологических находок, исторических источников и современных исследований анализируются социально-экономические, военные и экологические факторы формирования оборонительных сооружений (стены, башни, рвы, цитадели). В бронзовом веке в рамках культуры ВМАС (Бактрийско-Маргианский археологический комплекс)

возникают укрепленные поселения древних земледельческих общин (например, Гонур-тепе, Алтын-депе), а в железном веке эволюционируют более сложные оборонительные стратегии против угроз кочевников (ахеменидский и эллинистический периоды). Исследование освещает влияние кочевников и соседних цивилизаций (Иран, Индия, Китай) на военную архитектуру и эволюцию оборонительных систем древних обществ Центральной Азии. В результате делается вывод о связи формирования оборонительных систем с процессами урбанизации и военного развития общества.

Abstract

The formation and evolution of the defense system in ancient rural communities of Central Asia is the topic of this thesis, which examines the emergence, development, and changes in defense systems in the southern and northern regions of Central Asia during the Bronze and Iron Ages (3rd-2nd millennia BCE). Based on archaeological findings, historical sources, and modern research, the socio-economic, military, and ecological factors in the formation of defense structures (walls, towers, ditches, citadels) are analyzed. In the Bronze Age, within the BMAC (Bactria-Margiana Archaeological Complex) culture, fortified settlements of ancient agricultural communities (e.g., Gonur Tepe, Altyn-depe) emerged, while in the Iron Age, more complex defense strategies against nomadic threats (Achaemenid and Hellenistic periods) evolved. The study highlights the influence of nomads and neighboring civilizations (Iran, India, China) on the military architecture and evolution of defense systems in ancient Central Asian societies. As a result, it is concluded that the formation of defense systems is linked to the processes of urbanization and military development in society.

Kalit so'zlar

O'rta Osiyo, qadimgi qishloq jamoalari, mudofaa tizimi, bronza davri, temir davri, BMAC madaniyati, mustahkamlangan aholi punktlari, devorlar va minoralar, nomad tahdidlari, harbiy me'morchilik, evolyutsiya, arxeologik topilmalar, Baktriya, Margiana, Ko'chmanchi jamoalar.

Ключевые слова

Центральная Азия, древние сельские общины, система обороны, бронзовый век, железный век, культура ВМАС, укрепленные поселения, стены и башни,

угрозы кочевников, военная архитектура, эволюция, археологические находки, Бактрия, Маргиана, Кочевые сообщества.

Keywords

Central Asia, ancient rural communities, defense system, Bronze Age, Iron Age, BMAC culture, fortified settlements, walls and towers, nomadic threats, military architecture, evolution, archaeological findings, Bactria, Margiana, Nomadic communities.

Kirish

O'rta Osiyo qadimgi qishloq jamoalarida mudofaa tizimining shakllanishi va evolyutsiyasi mavzusi arxeologiya va tarix fanlarida muhim o'rin tutadi. Bu mavzu O'rta Osiyoning bronza va temir davrlaridagi (mil. av. III-II ming yillar) ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini, harbiy strategiyalarini va madaniy o'zgarishlarini yoritadi. Qadimgi O'rta Osiyo, xususan, Turkmanistonning Margiana va O'zbekistonning Baktriya hududlari, qadimgi dehqonchilik tsivilizatsiyalarining markazi bo'lgan. Bu yerda qishloq jamoalari nomad hujumlaridan himoyalaniş uchun mustahkamlangan aholi punktlari qurganlar. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda arxeologik qazishmalar (masalan, Gonur-tepa, Altyn-depe, Dzharkutan) yangi ma'lumotlar berib, mudofaa tizimlarining evolyutsiyasini chuqurroq o'rganishga imkon yaratmoqda.

Tadqiqotning maqsadi – qadimgi qishloq jamoalarida mudofaa tizimlarining shakllanish omillarini, evolyutsiya bosqichlarini va ta'sir etuvchi faktorlarini tahlil qilish. Vazifalar: 1) Bronza davridagi dastlabki mudofaa inshootlarini tavsiflash; 2) Temir davridagi o'zgarishlarni ko'rib chiqish; 3) Nomad va qo'shni tsivilizatsiyalar ta'sirini baholash; 4) Arxeologik va tarixiy manbalarni taqqoslash. Metodologiya arxeologik topilmalar, yozma manbalar (xitoy, yunon, eroniy) va qiyosiy tahlilga asoslanadi. Tadqiqotning nazariy ahamiyati – O'rta Osiyo qadimgi jamiyatlarining harbiy me'morchiligi haqidagi yangi konsepsiyalarni shakllantirishda. Amaliy ahamiyati – madaniy merosni saqlash va ta'limda qo'llashda.

Asosiy qism

1-bob. Bronza davridagi qadimgi qishloq jamoalarida mudofaa tizimining shakllanishi

Bronza davri (mil. av. III-II ming yillar) O'rta Osiyoda qishloq jamoalarining mudofaa tizimining asosiy shakllanish davri hisoblanadi. Bu davrda BMAC (Baktriya-

Margiana arxeologik kompleksi) madaniyati doirasida dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullanuvchi jamoalar paydo bo'ldi. Mudofaa tizimining shakllanishiga nomad tahdidlari, resurslar uchun kurash va iqtisodiy rivojlanish sabab bo'ldi.

Dastlabki mudofaa inshootlari oddiy bo'lgan: loydan yasalgan devorlar, yog'och panjaralar va xandaqlar. Masalan, Turkmanistonning Altyn-depe aholi punktida (mil. av. III ming yillik) mustahkamlangan qishloqlar topilgan bo'lib, ularning devorlari 10 metrgacha balandlikda bo'lgan. Bu yerda qal'a devorlari to'rtburchak shaklda bo'lib, minoralar va darvozalar bilan jihozlangan. Gonur-tepa (Margiana) – bronza davridagi eng yirik qishloq jamoasi bo'lib, uning mudofaa tizimi ikki qatlamli devorlar va xandaqlardan iborat. Arxeologik qazishmalar shuni ko'rsatadiki, bu inshootlar nomad hujumlaridan himoya qilish uchun qurilgan.

O'zbekistonning janubidagi Dzharkutan va Sapalli-tepa qishloqlarida ham shunga o'xshash mudofaa tizimlari mavjud. Bu yerda qishloq jamoalari markaziy qal'a (sitadel) atrofida joylashgan bo'lib, devorlar pishgan g'ishtdan yasalgan. Mudofaa tizimining shakllanishida ekologik omillar ham rol o'ynagan: daryo vodiylari va cho'llarda joylashgan qishloqlar tabiiy to'siqlardan (daryolar, tog'lar) foydalangan. Nomadlar bilan aloqalar (Andronovo madaniyati) mudofaa inshootlarini mustahkamlashga olib keldi.

Bronza davrining oxirida (mil. av. II ming yillik) mudofaa tizimlari evolyutsiyasi kuzatiladi: kichik qishloqlar yirikroq shaharchalarga birlashib, murakkab devorlar va minoralar qurilgan. Bu jarayon urbanizatsiya va ijtimoiy tabaqalanish bilan bog'liq.

2-bob. Temir davridagi mudofaa tizimining evolyutsiyasi va o'zgarishlari

Temir davri (mil. av. I ming yillik – mil. av. V asr) O'rta Osiyoda mudofaa tizimlarining rivojlangan bosqichi bo'ldi. Bu davrda Ahamoniylar imperiyasi (mil. av. VI-IV asrlar) ta'sirida qishloq jamoalari mudofaa strategiyalari o'zgardi. Temir qurollar va otliq qo'shinlar paydo bo'lishi bilan mudofaa inshootlari murakkablashdi.

Baktriya (Afg'oniston shimoli) Uzundara qal'asi topilgan bo'lib, uning devorlari 9 metr kenglikda va minoralari to'rtburchak shaklda. Bu qal'a nomad hujumlaridan himoya qilish uchun qurilgan. O'zbekistonning Surxondaryo viloyatidagi Kampirtepa va Xorazmdagi Janbas-qal'a temir davridagi qishloq mudofaa tizimlarining namunalari. Bu yerda devorlar pishgan g'ishtdan, minoralar esa yarim doira shaklda bo'lgan.

Ellinistik davr (Alejandr istilosidan keyin, mil. av. IV-III asrlar) mudofaa evolyutsiyasiga yangi elementlar kiritdi: yunoncha qal'a qurilishi (masalan, Ai-Xonum shahri). Qishloq jamoalari shaharlar bilan birlashib, mudofaa tizimlari markazlashdi. Temir davrida nomad tahdidlari (saklar, yuejilar) kuchaygani sababli, qishloqlar atrofida xandaqlar va qo'shimcha devorlar qurilgan.

Mudofaa tizimining evolyutsiyasi ijtimoiy o'zgarishlar bilan bog'liq: qishloq rahbarlari (shohlar) markaziy hokimiyatni mustahkamlash uchun qal'alar qurgan. Arxeologik topilmalar (temir qurollar, ot jihozlari) shuni tasdiqlaydi.

3-bob. Mudofaa tizimiga ta'sir etuvchi tashqi va ichki omillar

Mudofaa tizimining shakllanishi va evolyutsiyasiga nomad jamoalar (Andronovo, Sintashta madaniyatlari) ta'siri katta. Nomad hujumlaridan himoyalaniish uchun qishloqlar mustahkamlangan. Qo'shni tsivilizatsiyalar (Eron – Ahamoniylar, Hindiston – Maurya imperiyasi, Xitoy – Xan sulolasi) ta'sirida mudofaa texnologiyalari (pishgan g'isht, minoralar) rivojlandi.

Ichki omillar: iqtisodiy rivojlanish (sug'orish tizimlari, savdo), ijtimoiy tabaqalanish (elita va oddiy dehqonlar). Ekologik omillar (cho'llar, tog'lar) tabiiy mudofaa yaratgan.

Muhokama

Muhokamada bronza va temir davrlaridagi mudofaa tizimlarini taqqoslaymiz. Bronza davrida mudofaa asosan passiv (devorlar, xandaqlar), temir davrida esa aktiv (otliq qo'shinlar, minoralar) bo'lgan. Nomad ta'siri evolyutsiyani tezlatgan, ammo urbanizatsiya sababli qishloq mudofaasi shahar mudofaasiga o'tgan. Tadqiqotdagi cheklovlar: manbalar kamligi, ammo yangi qazishmalar (masalan, 2019-2023 yillardagi topilmalar) yangi ma'lumotlar beradi. Kelajak tadqiqotlari GIS texnologiyalari va DNK tahlillarini qo'llashi mumkin.

Xulosa va takliflar

Xulosada, O'rta Osiyo qadimgi qishloq jamoalarida mudofaa tizimining shakllanishi bronza davrida boshlanib, temir davrida evolyutsiya qilgan. Bu jarayon nomad tahdidlari, iqtisodiy rivojlanish va qo'shni tsivilizatsiyalar ta'sirida bo'lgan. Mudofaa tizimlari jamiyatning barqarorligini ta'minlagan.

Takliflar: 1) Yangi arxeologik qazishmalar o'tkazish (Xorazm va Farg'ona vodiylari); 2) Madaniy merosni saqlash dasturlarini ishlab chiqish; 3) Ta'limda bu

mavzuni kiritish; 4) Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish (Rossiya, Fransiya arxeologlari bilan); 5) Mudofaa tizimlarining 3D modellashini yaratish. Ushbu takliflar O'rta Osiyo tarixini chuqurroq o'rganishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Frchetti, M. D., Berner, J., Liu, X., Henry, E. R., Maksudov, F. va boshqalar (2024). Large-scale medieval urbanism traced by UAV–Lidar in Highland Central Asia. *Nature*. Nature
2. Reuters (2024, 23 oktabr). Scientists document lost mountain cities on Silk Road in Uzbekistan — Frchetti tadqiqotlariga oid ommaviy xabar. Reuters
3. Encyclopaedia Iranica — “Sogdia: History and Archaeology” (maqola). (Sogdiyona va uning mudofaa tizimlari, qal’alar haqida sharh). Иранская энциклопедия
4. UNESCO World Heritage Centre. Desert Castles of Ancient Khorezm (Elli Qala) — Tentative List. (Khorezm qal’alari, ularning tarixi va arxitekturasi haqida rasmiy ma’lumotlar). Центр Всемирного наследия ЮНЕСКО
5. Ayaz-Kala, Topraq Qala va Elli Qala haqida umumiy sharhlar va sayyohlik/arxeologik bahslar (ma’lumot to’plash uchun): “Desert Castles of Ancient Khorezm” (Wikipedia/regionalsajtlar). Википедия+1
6. Ulchitsky, O. A. (2019). A Comparative Study of the Layout of Bronze Age Fortified (settlements). *Journal of Archaeology (Rossiya)* — bronza davri qishloq qal’alari va ularning mudofaa xususiyatlari tahlili. journal.archaeology.nsc.ru
7. Jaeger, M. (2019). Bronze-age defensive settlement in the context of long-range relationships: how far is it from fortified villages to citadels? (maqola, ResearchGate) — fortifikatsiya evolyutsiyasi hamda qishloq va sitadel munosabatlari. ResearchGate
8. Baumer, C. (ed.) (2019). *Urban Cultures of Central Asia from the Bronze Age to the Karakhanids*. (Harrassowitz). — Markaziy Osiyodagi shahar va mudofaa arxitekturasi bo’yicha konferensiya materiallari, solishtirma arxeologiya. JSTOR+1
9. Farrokh, K. (turli yillar). Markaziy Osiyo va Eron arxitekturasi hamda harbiy tarixiga oid maqolalar (Parthian/Sassanid davrlari va chegaraviy fortifikatsiyalar haqida umumiy tahlillar). Dr. Kaveh Farrokh+1
10. Palvanov, H. A. (2021). The Defence Systems of Ancient Cities of Uzbekistan (maqola/konferensiya materiallari) — mahalliy manbalar asosida O‘zbekiston hududidagi qadimiy shahar-qal’a tizimlari.